

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt / Vol: 6, Sayı/Issue: 7, 2017

Sayfa: 264-276

Received/Geliş: Accepted/Kabul:
(25-10-2017) – (20-11-2017)

Azerbaycan Edebiyatının Modernleşmesinde Hasan Bey Zerdabi'nin "Ekinçi" Gazetesinin Rolü

Zhala BABASHOVA KASTRATİ

Yrd.Doç.Dr., Kastamonu Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Asst. Prof. Dr., Kastamonu University, Department of Contemporary Turkish Dialects

Orcid ID: 0000-0001-5483-5327

E-mail: zbabashova@kastamonu.edu.tr

Öz

Modern Azerbaycan edebiyatının en önemli isimlerinden birisi, birçok engelleri aşarak Rusya'da ilk Türkçe gazeteyi Ekinçi Gazetesini çıkaran gazeteci-yazar, aydın Hasan Bey Zerdabi'dir. O, Ekinçi'de yaptığı çalışmalarla modern Azerbaycan edebiyatının temellerini oluşturacak, yeni bir neslin yetişmesine öncülük etmiştir. Öncelikle Ekinçi gazetesinde yazılan yazıların gayesi halkı eğitime ve medeniyete yönlendirmek, Azerbaycan edebiyatına yeni edebi türler kazandırarak modern anlamda yeni edebiyatın temelini oluşturmaktır. Aynı zamanda Ekinçi gazetesi sayfalarında Türk dünyasının ortak bir edebî dili olması yönünde çalışmalara da yer vermiştir. Gazeteler toplumun hayatını sosyal ve kültürel birçok yönden etkileyen önemli bir araç olduğundan Ekinçi de Azerbaycan edebiyatının modernleşmesini birçok yönden etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Modernleşme, Azerbaycan Edebiyatı, Ekinçi Gazetesi, Hasan Bey Zerdabi

The Role Of The "Ekinçi" Newspaper Of Hasan Bey Zerdabi In The Modernization Of Azerbaijan Literature

Abstract

One of the most important names of modern Azerbaijan literature is the journalist-writer Hasan Bey Zerdabi, who overcame many obstacles and published the first Turkish newspaper Ekinçi in Russia. By his works in Ekinçi newspaper he led the growth of a new generation, which would put the foundations of modern Azerbaijani literature. The writings on the Ekinçi newspaper pages were aimed at educating the public and educating the civilization and giving new literary genres to the Azerbaijani literature and by this way forming the basis of the new literature in the modern sense. At the same time, the pages of Ekinçi Newspaper has included the works as a common literary language of Turkish world. Newspapers have always played an important part in society, shaping life both socially, culturally and even politically, so that is why the Ekinçi newspaper affect the modernization of Azerbaijan literature in many ways.

Keywords: Azerbaijan, Modernization, Azerbaijan Literature, Ekinçi Newspaper, Hasan Bey Zerdabi

Giriş

XIX. asrın başında Rusların Azerbaycan'ı işgalinden itibaren imparatorluğun müstemlekecilik planlarının kurbanı olmuş Azerbaycan'da, halk cehalet içerisinde bırakılmış, milli ve manevi değerlerinden kasıtlı olarak uzaklaştırılmıştı. (1, s. 22- 24; ayrıca bu konuda ayrıntılı bilgi için, bkz. 2, 3,) Rusya, hâkimiyetine aldığı bölgelerde ve bu arada Azerbaycan'da "Ruslaştırma" yöntemiyle yeni nesilleri kendi idealleri ve dünya görüşü çerçevesinde yetiştirmek istiyordu. Rusça konuşan ve Rusya'ya gönülden bağlı vatandaşlar oluşturmak üzere hedeflenen bu çalışma özellikle Türklerin yoğun olduğu bölgelerde uygulamaya konulmuştu. Ruslar hedeflerine ulaşmak için Rus-Tatar okulları açmış ve Müslümanların çocuklarının buralarda eğitim almaları için onları teşvik etmişti. Müslüman Türklerin çoğu direnç göstererek çocuklarını Rus okullarına göndermemeyi tercih etmiştir. Ama az da olsa bu okullara devam eden Azerbaycanlı çocuklar olmuştur. Bu okullar sayesinde Ruslar bazı Azerbaycanlı gençleri kendi kültürlerine dahil etseler de diğer Azerbaycanlı gençlerin okuyup kendi insanlarına ve ülkesine bağlı yetişmesine engel olamamıştır. (11, s. 12-18) Hatta bu okulları bitirenlerin bir kısmı Rusya'da üniversite eğitimi almıştır. Petersburg ve Moskova'da üniversite bitirerek ülkesine dönen bu aydınlar, eğitimlerini tamamladıktan sonra Rusya'ya değil, kendi milletine hizmet etmişlerdir. (11, s. 21)

Rus istilasından sonra Rusça öğrenen, bu dilin edebiyatını ve bu dilin yardımıyla batı Avrupa medeniyetini tanıyıp öğrenen Azerbaycanlı münevverler arasından ilk mütefekkirler ve ilim adamları yetişti. Batı düşüncesiyle teması geçen bu ilk kuşak, Fransız ihtilalinden sonra Avrupa'da oluşmuş bulunan hürriyetçi düşüncelerin, demokrasi idealinin ve halkçılığın etkisinde kaldı. (2, s. 8) Rus okulları kanalıyla modern dünyaya açılma yolunu gören Azerbaycan Türkleri kısa zamanda başarılı sonuçlar elde etmişler ve edindikleri bilgiler ile hem Azerbaycan Türklüğünün eğitimi geliştirme hem de muhtelif bilim dallarında ileri gitme imkânı bulmuşlardır. Rus okullarından yetişmiş münevverlerin takip ettikleri gaye Azerbaycanlıların ekonomik seviyesini yükseltmek, milli bir matbuat yaratmak, milli dili canlandırmak ve geniş halk kitlelerine milli şuur ve milli terbiye aşılama idi. (5, s. 67)

Rus coğrafyasındaki Müslüman-Türk toplumlarının genel itibarıyla eğitimsiz ve geri kalmış olmasından dolayı, başını İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura gibi aydınların çektiği yeni nesil, halklarını gerilikten kurtarmak ve intibaha getirmek amacıyla "ceditçilik" olarak tanımlanan bir yenilik hareketi başlattılar. (5, s. 70) Azerbaycan'da da Abbasgulu Ağa Bakıxanov, Mirze Feteli Axundzâde, Mirze Cafer Topçubaşı ve Hasan Bey Zerdabî gibi şuur sahibi aydınlar tarafından millî eğitim kapsamında çalışmalar başlatılmıştır.

Gaspıralı'nın klasik mekteb-medrese eğitimini reforme ederek tanzim ettiği ve ilk adımını Bahçesaray'da attığı "Usul-i Cedid" adı verilen mektepler maarifçilerce kısa zamanda birçok yerde yeni usulle eğitim veren ilk

mektepler faaliyete başladı. (2, s. 59) Usul-Cedid anlayışına göre; öğrencilere içerik olarak Kur'an okumanın ve bazı dini bilgilerin öğretilmesinin yanı sıra, tarih, coğrafya, matematik ve tabiat bilimleri dersleri de verilmeliydi. Fakat en önemli değişiklik derslerin anadilde öğretilmesinin esas alınmasıydı. Anadilde eğitimin yanında yine eskiden olduğu gibi Farsça ve bir diğer yenilik olarak Rusça da öğretililecekti. Ayrıca öğrencilere harf-hece usulünden değil, yeni ses (fonetik) usulünden yararlanılarak okuma öğretililecekti. Bu yeni maarifçilik anlayışına "Usul-i Cedid" denmişti. Gerçi devlet bütçesinden pay almayan özel okul statüsündeki Usul-i Cedid okullarının fikir planında temeli Abbasqulu Ağa Bakıxanov'a kadar gitse de bu usuldeki ilk okul Mirze Şefi Vazeh tarafından Gence'de açılmıştır. (4, s. 37; 5, s. 113)

1879'da Qori Darü'l-muallimini'nde Müslüman şubesinin açılmasından sonra 1881'de bu darü'l-mualliminden terbiye almış Müslüman muallimler çıkmaya başlamıştır. Buradan mezun olan 3 kişi usul-i cedid ile talim vermeyi öğrenmişlerdi. Bunlardan Mirze Ali Mehemed Halilov İrevan'da ve Nahçıvan'da, Seferali Bey Velibeyov Gence ve Şuşa'da, Teymur Bey Bayramalibeyov ise Lenkeranda usul-i cedid ile tedris usulünü ilk başlatan muallimler olmuştur. 27 senede devlet tarafından açılan darü'l-mualliminlerden 200 kadar muallim çıkmıştır. 1880'lerden itibaren Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde Seyyid Azim Şirvanî (Şirvan), Sultan Mecid Qanizade ve Habib Bey Mahmudbeyli (Bakü), Mir Muhsin Nevvab (Şuşa), Mirze İsmail Kasir (Lenkeran), Beşir Bey Efendizâde, Sıtkı Seferov gibi maarifçiler tarafından usul-i cedid okulları açılmaya başlandı. Azerbaycan aydınlanmasının halka inmesi usul-i cedid okullarının yaygınlaşmasıyla mümkün olabilmıştır. Böylece talebe, muallim ve mollalar arasında büyük bir uyanış oldu. Rusya Müslümanları arasında okumak-okutmak ve yazmak isteği yaygınlık kazandı. (4, s. 114)

"XIX asırda dünyada cereyan eden güçlü maarifçilik prosesleri Azerbaycan'da yeni tipli tahsil ocaklarının ortaya çıkmasına sebep oldu. Azerbaycan'ın Rus işgaline girmesi bu prosesleri daha da hızlandırmış ve böylece, uzun asırlar boyu faaliyet göstermiş medreseler öz yerini çağdaş taleplere cevap veren tedris ocaklarına vermeye başlamıştır. Bu tedris müesseselerinin doğması ve gelişmesinde görkemli maarifçiler Seyyid Azim Şirvanî'nin, Abbasqulu Ağa Bakıxanov'un, Mirze Feteli Axundov'un, Hasan Bey Zerdabi'nin ve başkalarının hizmetleri eşsizdir." (7, s. 209)

Çarlık rejimi iç dinamiklerinin zorlaması ve geri kalmışlığın açıkça ortaya çıkması sebebiyle yüzyılın son çeyreğinde kapitalist gelişmeye imkân tanıyacak düzenlemelere gitti. Buna göre imparatorluk topraklarındaki petrol yatakları ihale usulüyle uzun vadeli kiraya verilmeye başlandı. (5, s. 44) Bu büyük çaplı ekonomik, sosyal ve siyasal sonuçlar doğuracak bir

gelişmeydi. Rusya Bakü'yü büyük yabancı sermayeye açmış, bu sayede Azerbaycan 25 yıl içinde petrol üretiminde önce A. B. D. 'nin önüne geçerek en büyük petrol üreticisi olmuş ve 1901'de bütün dünyada üretilen petrolün yarısından fazlası Bakü'de üretilir hale gelmişti. Yabancı sermayenin girişine izin verilen 1872'den önce Bakü'deki zengin petrol yataklarının %88'i yerli halkın elinde bulunuyordu. Bu yerlerin çoğu yabancı sermayedarlar tarafından satın alınmak suretiyle müslümanların elinden çıkmıştır. Buna rağmen, Hacı Zeynelabidin Tağıyev, Musa Nagiyev, Şemsi Esedullayev, Murtaza Muhtarov, Ağabala Guliyev...vb gibi büyük servet sahibi olmuş yerli sermayedarlar da mevcuttu. Başlıcalarını adları geçenlerin oluşturduğu bu insanlar, Azerbaycan toplumunda "millî burjuvazi" olarak adlandırılan yeni bir sınıfın temsilcileriydi. Maarifçilikten basına, tiyatrodan hayır cemiyetlerine kadar tüm atılımların lojistiği bu sınıfın maddi desteğiyle gerçekleşmiştir. (4, ss. 106-107; 7, s. 100; Azerbaycan petrolerinin yerli ve yabancı sermaye arasındaki paylaşımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz:6, s. 15 vd)

Azerbaycan'da meydana gelmiş zenginlerin görkemli temsilcileri ve aydınlar bütün imkanlardan istifade ederek halkın milli benlik şuurunun uyanması, maariflenmesi, siyasi medeniyet seviyesinin yükselmesi, vatandaşlık haklarından tam olarak istifade etmesi için mücadeleye liderlik ettiler. (6, s. 2) Mesela, Tağıyev'in kendi parasıyla yurtdışına eğitime gönderdiği Ali Merdan Topçubaşı, Fetelixan Xoyski, Nesib Bey Yusufbeyli, Neriman Nerimanov gibi isimlere bakınca burjuvazinin millî uyanıştaki rolünün ne kadar hayati olduğunu daha iyi anlarız. (2, s. 40-42; 5, s. 58)

İslam'dan kopmadan ve modern bilimlerin de izlendiği eğitim sistemi ile Azerbaycan, Türk dünyasının modern eğitimde en ileri giden ülkelerinden olmuştur. İşte Azerbaycan Türkleri bu bilgi ve birikimleri ile 1918-1920 arasındaki müstakil Azerbaycan Cumhuriyetinin temellerini atmışlardır. (2, s. 54)

Sanayileşmenin doğal sonucu olarak aydınlanma seferberliği başlatan Azerbaycanlılar Batının aydınlanma felsefesini hızlı bir şekilde Bakü'ye taşımayı başarmıştı. (5, s. 16) Rusların engellemelerine rağmen petrolün nimetlerinden faydalanıp servet edinen şahsiyetlerin, eğitim, basın ve hayır işleriyle ilgilenmeleri sayesinde milli uyanış başladı. Burjuva sınıfının cömertçe maarif, sanat ve basın sahalarında yatırım yapmaları milli uyanışın altyapısını teşkil eder, ancak esas etken değildir. Müslüman cemaatten ulusal kimliğe giden yolun haritasını "aydınlar" çizmişlerdir. Aydınlar milli uyanışın eğitim ve kültürel temellerini atmışlardır. (4, s. 40) Milletlerin geleceğinin ancak eğitim yoluyla aydınlanacağını düşünen bu aydınlar grubuna "maarifciler" denmiştir. Yeni müfredat programlarının hazırlanması, milli sınıfların oluşturulması ve eğitim dilinin Türkçeleştirilmesi adına atılan adımlarda rehber isimler "maarifçi" aydınlar olmuştur. (4, s.38; 5, s. 56) Bu maarifçi aydınların attığı sağlam temeller

üzerinde modern Azerbaycan eğitim sistemi ve modern edebiyatı oluşmuş ve gelişmiştir.

Milletlerin uzun tarihi hayatlarında bazı olaylar ve şahıslar önemli izler bırakırlar. Bunlar önem derecesine göre yeni nesillere sözlü veya yazılı olarak aktarılırlar. Azerbaycan Türklerinin de bu tarihi süreç içerisinde yaşadıkları, birçok gelişme millî hafızalarında kayıtlıdır. Hasan Melikzade Zerdabi gerek ülküleri gerekse icraatları açısından sadece Azerbaycan Türkleri tarafından değil, bütün Türk dünyası tarafından iyi tanınması ve anlaşılması gereken bir aydındır.

Çarlık Rusyası'nın hegemonyası altında yaşayan Azerbaycan Türklerinin kendi benliklerini kaybetmemesi, hür ve insanca yaşaması için çalışmalar yapan aydınlar içerisinde bir sıralama yapıldığında şüphesiz Zerdabi en ön saflarda yerini alır. Onun mücadelesinin temelinde cehalete karşı top yekûn eğitim vardır. Hayatının her safhasında halkının yediden yetmişe eğitilmesi için gayret göstermiştir. Halkına ulaşabilmek ve onları "gaflet uykusundan" uyandırmak için yaptığı çalışmalarda önüne çıkan bütün zorluklarla mücadele etmiştir. Türkiye'de Tanzimat fermanının ilanından sonra İbrahim Şinasi'nin Türk toplumunun her alanda aydınlanması için yaptığı faaliyetleri Hasan Bey Zerdabi de Azerbaycan'da Azerbaycan Türklerinin aydınlanması, Batı edebiyatı ile tanışması ve kısacası toplumun her alanındaki yeniliklerin bir kısmının teorisyeni ve birçoğununsa uygulayıcısı olmuştur. Bu faaliyetleri sırasında mevcut hükümet onu engellemek için çeşitli zorluklar çıkarıyordu. O, yine önüne çıkarılan engellerden yılmamış ve bu uğurda kendine daima başka fırsatlar oluşturmayı bilmiştir.

Zerdabi, Rusya Türklerinin ilk Türkçe gazetesi olan Ekinçi'nin sahibi ve baş yazarı, Azerbaycan'da ilk tiyatro ve ilk hayır cemiyetinin kurucusu, eğitimci, pedagog, yazar, fen bilimci, matbaacı ve siyaset adamlığı gibi birçok mesleği ve özelliği kendisinde toplayan şahıs olarak bilinir. Gerek bu özellikleri gerekse savunduğu eğitim, kadın hakları, sahte din adamlarına karşı fikirlerinden ve zulme karşı mazlumun yanında olmak gibi vasıflarından, ayrıca Türk dünyasının dil birliği ve vatanseverlikle ilgili değerli görüşlerinden ötürü Zerdabi'nin hakkıyla tanıtılmasına, tüm bu fikir ve görüşlerinin ortaya konulmasına ihtiyaç vardır. Azerbaycan'da bağımsızlığın yeniden kazanılmasından sonra Sovyet döneminde yazılan "rejime uygun bir Zerdabi" yerine, daha objektif çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Azerbaycan millî matbuatının ilk gazetesi olan Ekinçi'yi neşreden, matbaacı, pedagog, ilk millî tiyatronun kurucusu, yazar, eğitimci, fen bilimci, hayırsever, halkçı, milliyetçi, Kafkaslar'da birçok ilke öncülük etmiş aydın bir kişi olan Hasan Bey Melikzade Zerdabi, 12 Kasım 1837 tarihinde Göyçay kasabasının Zerdab köyünde doğmuştur. Zerdabi zamanla

yoksullaşmış zengin ve köklü bir aileden olup, dedesi Rahim Bey ve babası Selim Bey, sözü dinlenen ve kasabanın ileri gelen kişilerindedir. Zerdabi'nin ailesi, çevresinde her zaman eğitime ve kültüre önem veren bir aile olarak tanınmıştır. Nitekim, Zerdabi'nin ilk öğretmeni babası Selim Bey olmuştur. Selim bey oğlunun eğitimine, dedeleriyle ilgili bilgilerin yanı sıra yakın tarihle alâkalı olayları anlatarak başlamıştır. Baba evinde devrin ileri gelen şairleri ve ilim adamları sık sık toplanır ve devrin güncel sorunları ile konuları tartışılmış. Zerdabi çocuk yaşta olmasına rağmen bu toplantılara katılır ve konuşulanları büyük bir dikkatle takip edermiş. Burada dinlediklerini ileriki yaşlarda yakın çevresine anlatmış, bazen makalelerinde de bu hatıraları nakletmiştir.

Zerdabi ilk eğitimine Zerdab köyündeki medresede başlar. Burada Arapça ve Farsça öğrenir. Medresedeki eğitim döneminde pek istekli görünmeyen Zerdabi, 1852 yılında Şamahı şehrinde yeni açılan ve Rusça eğitim veren bir okula kayıt olmuştur. Başarılı bir öğrenci olan Zerdabi'nin okul bitirme sınavında sorulara verdiği cevaplar Kafkas Tahsil Dairesi Müdürü Baron Nikolay'ın hoşuna gider ve onu devlet bursu ile I. Tiflis Lisesine göndermeyi teklif eder. Bu sırada babası vefat eden Zerdabi'yi ağabeyleri Tiflis'e göndermek istemezler. Tiflis'te yaşayan babasının dayısı General Ferec Bey Agayev bu olaydan haberdar olunca Zerdabi'yi Tiflis'e çağırır. Girdiği sınavları başarı ile geçen Zerdabi 1858 yılında I. Tiflis Lisesi'nin 5. sınıfına devlet burslusu olarak başlar. Devamında Moskova Üniversitesi Fizik-Matematik Fakültesi'nin Tabiat Bölümünü de burslu olarak kazanmıştır. 10 Haziran 1965 tarihinde bu üniversiteden üstün başarı ile mezun olmuştur.

Maarifçilerin en önemli temsilcilerinden olan Zerdabi, Rus okullarında okumuş ve Moskova Üniversitesinde Fen bilimleri eğitimi almıştır. Okuduğu yıllarda bir ihtilal merkezi haline gelen üniversitede ihtilalci gruplarla ve hocalarıyla sıkı ilişkiler kurmuştur. Daha öğrenciliği yıllarında gelecekte "milletim için neler yapabilirim" planlarını yapmaya başlamıştır. Zerdabi'yi farklı kılan en önemli özelliklerinden birisi, kendini milletine adanmış ve bütün hayatını buna göre şekillendirmeye çalışmış olmasıdır. O, bu uğurda Moskova Üniversitesi'nde hocalık teklifini reddetmiş, ayrıca gençlik aşkından vazgeçerek, kendi soyundan ve kültüründen, ideallerini paylaşan eğitimli bir hanımla evlenmiştir. Hanımı da onun bütün çalışmalarında ve mücadelesinde yanı başında olmuş ve ona destek vermiştir. Zerdabi'nin ikinci belirgin özelliği ise onun mücadele azmi olmuştur. O, önüne çıkan ve çıkartılan bütün engelleri aşmaya çalışmış ve asla bir yılmılık emaresi göstermemiştir. Ömrünün son günlerinde, felçli ve konuşamaz durumdayken bile Kaspi gazetesindeki görevini sürdürmüştür.

Üniversiteden mezun olduktan sonra çalıştığı memuriyetlerde haksızlığa karşı mücadele eden, milletin ezilmesine razı olmayan, bu yüzden de eziyetlere uğrayan ve nihayet işinden kovulan Zerdabi, haksızlık yapan ister hükümet memurları isterse yerli beyler olsun hiç ayırım yapmadan bunların

önüne geçmeye çalışmıştır. Onlarla mücadele ederken aynı zamanda halka kendi haklarını öğretmeye çalışan bir rehber görevi üstlenmiştir. Azerbaycan'ın geleceği olan gençlerin yetişmesi ve onların iyi bir eğitim alması için elinden geleni yapan Zerdabi, bu uğurda ilk hayır cemiyetini kurmuş ve zenginleri bu çocukların eğitimine katkıda bulunmaya çağırmıştır. Özellikle fakir ve başarılı öğrencilerin eğitimlerini devam ettirmeleri için gayret göstermiş, sadece erkeklerin değil, kızların da okuması gerektiğini savunmuş ve bu konuda da girişimlerde bulunmuştur.

Zerdabi büyük olasılıkla eğitimin içeriğinin yanında yöntemiyle de ilgilenen Rusya Türklerinin en önemli aydınıdır. Gazetesi Ekinçi'nin 1875 tarihli altıncı sayısında "tahsil için gereken ilme 'pedagoji' denir" diye yazdığında, Rusya Türklüğü içinde usul-i cedid hareketinin öncüsü kabul edilen Gaspıralı İsmail Bey'in henüz Tercüman Gazetesini çıkarmasına sekiz, Bahçesaray'da usul-u cedid okulunu açmasına ise dokuz yıl vardı. Pedagoji bilimine parmak basarak eğitimin bir ihtisas işi olduğuna, mollalar eliyle değil, ihtisas sahibi muallimlerce yürütülmesi gerektiğine atıf yapmış olduğunu anlıyoruz.

Zerdabi hayatını eğitimi bir aydın kesimin ortaya çıkmasına adanmıştı. Erkeklerin bile okula gönderilmediği bir dönemde kızların eğitilmesini isteyen yazar, kızlar için bir okul açmayı hayal etmiş ve bunu zor da olsa gerçekleştirilebilmiştir. Halka "pal-paltarını sat, oğlunu oku" diye öğüt veriyor, yoksul öğrencilere sahip çıkmak için hayır cemiyetleri kuruyor, ama belli bir zaman kendine yardım edecek birilerini bulamıyordu. Toplumun eğitime karşı bu duyarsızlığı onu yaralıyor ve yüzyılın sonuna doğru muazzam servet sahibi Hacı Zeynelabidin Tagiyev'in tam desteğine mahzar olabiliyordu. Hanife Hanım'ın müdüreliliğini yaptığı ve tüzüğünü bizzat Zerdabi'nin kendisinin hazırladığı Bakü'deki Azerbaycan'ın ilk kız mektebi Tagiyev'in parasıyla açılmıştı. (10, s.286; 6, s. 75)

Zerdabi ileri görüşlü bir insan olarak kadın meselesi üzerinde ciddi ciddi durmuş, bir milletin geleceği olan çocukları yetiştiren annelerin toplumdaki yeri ve toplumsal değerlerin kadın üzerindeki etkisi gibi pek çok konuyla ilgilenmiştir.

Bu dönemdeki toplumsal sorunların en önemlilerinden biri olan kadın meselelerinden kız kaçırma geleneği idi. Buna kesinlikle karşı çıkan Zerdabi, adet haline gelmiş bu davranışı sorgulayarak bunun bir an önce ortadan kaldırılması gerektiğini söyler. Kaçırılan kızları kendilerinin esiri olarak gören bir anlayışı şiddetle reddetmektedir. Ekinçi gazetesi aracılığı ile cehaletle mücadele, Zerdabi için toplumu ayakta tutmanın tek yoludur. Her tür esarete, köleliğe, eski kural ve kaidelerle biçimlendirilen ve bunların hüküm sürdüğü, özgürlüklerin yaşanmadığı bir sosyal toplum ona göre ancak

tenkit edilmelidir. Reaya padişaha, kadın kocaya... uşak ağaya, öğrenci üstada ve diğerleri meğer kul değil mi? Evet, biz hepimiz kuluz ve buna sebep bizim ata baba adetlerimiz. Kısaca maşırık zeminde azatlık olmadığına göre, biz Avrupa halkından geri kaldık ve bu böyle ne kadar kalırsa biz terakki etmeyecek ve edemeyeceğiz. (12,s.2)

Evlilik toplumun devamlılığı için gerekli olup, kuralları ile doğru uygulandığında sağlıklı sonuçlar alınabilir. Zerdabi, erken yaşta evlilik konusunu ele alarak bunun zararlarını gösterip Avrupa'daki örneklerden yola çıkarak kızlar ve erkekler için evlilik yaşlarından bahseder. Zerdabi, halkın kadına olan saygısını yükseltmeyi, kadınların da özellikle kendileriyle ilgili olan kararlarda fikirlerinin alınması gerektiğine inanmaktadır. Kadınların eşya gibi alınıp satılmasına ve kullanılmasına, onların güçsüz ve ikinci sınıf insan olarak görülmesine karşı çıkan yazar, kadının toplumda mutlaka hak ettiği değeri bulmasını ister. Yazar, Ekinçi'de bu yönde yayınladığı makalelerin yanında, bu fikri paylaşımların kendi bölgelelerinde vuku bulan olayları, özellikle de kadınların kahramanlık gösterdikleri olayları anlatan mektupları yayınlamıştır. (13, s.2-3) Bu mektuplardan biri Mehbus Derbendi'ye aittir. Derbend'de yaşanan bir hırsızlık olayında evin sahibi olan kadının eşi ile birlikte hırsızlardan birini nasıl etkisiz hale getirip yakaladıkları anlatılmaktadır.

Akraba evliliğine karşı çıkan ve bu geleneği tenkit eden yazar, akraba evliliği yapanların çocuklarının sakat doğma riskinin fazla olduğunu ilmî delillerle anlatmaya çalışır. Bu şekilde doğan sakat çocukların sağlıklı bir toplum yaratma düşüncesine ters olduğunu ifade eder.

Yazarın üzerinde durduğu bir diğer konu da kimsesiz ve yetim kızların durumlarıdır. Onların aşağılanmasına ve eziyet görmelerine karşı çıkan ve bunu yapanları şikâyet eden yazılara gazetede sık sık yer verirken yapılan bu şikâyetleri de bizzat takip etmiştir.

Gazetede çıkan bir habere göre; Staroru şehrinde General Borisov'un eşi yanında çalışan yetim kızı döver. Kız bir gün bir kadına giderek hanımının kendisini dövdüğünü söyler. Kadının verdiği dilekçe ile savcı, doktorla birlikte kızın vücudundaki darp izlerini tespit ederler. Okrujnoy (bölge) mahkemesi, bu suçu generalin eşinin Sibiryaya sürgün edilmesi ile cezalandırır. (14, s.1-2)

Zerdabi kadının analık vasfını ön plana çıkararak, çocuğun, dolayısıyla genç neslin eğitiminden annelerin sorumlu olduğunu savunur. Çocuğa ilk eğitimin anneleri tarafından verildiği unutulmamalıdır. Okulda alınan eğitim yeterli değildir ve mutlaka evde de desteklenmesi gerekmektedir. Hatta birçok durumda çocuğun eğitiminde aile ilk sırada etkilidir. Kadının, çocuğunun eğitiminde etkili olabilmesi ve doğru eğitebilmesi için kendisinin eğitilmiş olması gereğini kadın eğitimi konusundaki ısrarlı fikirleri ile ispat etmeye çalışır.

Ekinçi'nin "Mektubat" bölümünde bu konuyla ilgili olarak Kars Konsülünün Mütercimi Haçatur Gorhalmazov imzalı bir yazıyı yayınlıyor:

"Fakat, her çocuğun mektepten önce birinci derecede eğitimi veya eğitimsizliği kendi ana babasından öğrenmesi gerekir. Bunun için herkes medyundur ki, evladına kültür ve medeniyet öğretip eğitim versin ki o çocuk da ileride büyüyüp dünyada günler ve saatler geçirebilsin. Bu efkarın dahi her bir anada bulunması lazımedendir. Bir kere bu hezeran sebt etmeyi ve kötü sözler söylemeyi, acaba çocuklar bunları kitaptan mı okuyorlar düşünülmelisiniz? Haşa bu lügatler hiçbir zaman basılmadı ve basılamaz. Ancak çocuklar küçükken kendi ana babalarından öğrenmektedirler."(15, s.1-2)

Zerdabi yazılarında başka ülkelerdeki kadınların yaşantılarından özellikle de bu ülkelerin kadın eğitimine verdikleri önemden örnekler verir. İngiltere'de açılan kız okullarından bahseder. "Taze Haberler" başlığı altında verilen haberlerde ise Ermeni ve Gürcülerin kadın eğitimine verdikleri önemi dile getirilir. Ekinçi, kısa zamanda en azından onların seviyesine gelmesi için çok çalışması gerektiğini ifade eder. (16, s.1-3)

Kadın eğitiminin sürekli Azerbaycan için ehemmiyetini dile getiren yazar, bu konuda yapılacak çalışmalara destek vereceğini ifade etmiştir. Kadının çalışma hayatıyla da ilgilenilmekte ve dönem dönem bu konuyla ilgili yazılara yer verilerek toplumun dikkati çekilmeye çalışılmaktadır. Zerdabi insanların eşit olması, kadın ve çocuk emeği, sağlık kuralları gibi mühim meselelerden bahs ederken kadın ve çocukların gece ve cuma günü çalışmamalarını, 16-18 yaşındakilerin altı saatten fazla, hamile kadınların doğumdan yedi hafta önce, doğumdan sonra ise sekiz hafta çalışmamaları gerektiğini ifade etmektedir. (17,s.2-3) Yabancı ülkelerdeki kadınlarla ilgili gelişmeler yakından takip edilmiştir. Ekinçi'nin "Taze Haberler" bölümünde bu ülkelerde yaşayan kadınların durumlarından ve elde ettikleri haklardan bahsedilmektedir. Bütün bu gelişmeler karşısında Zerdabi, Azerbaycan'da da kadının toplumdaki yerini derhal alması gerektiği vurgulamaktadır. (19,s.3)

Kadınlara karşı yapılan haksızlıklara ve kötü muamelelere karşı çıkan Zerdabi, bunları yapanları ibret olması açısından gazetede yayınlıyor. Kadınlar güçsüz, zayıf ve aciz olmayıp aksine son derece güçlü ve mücadeleci bir yapıya sahip olduklarından onların bu özelliklerinin toplum tarafından da kabul edilmesine çalışır.(18,s.1-4) Başta gazetenin sahibi ve başyazarı Zerdabi olmak üzere Ekinçi gazetesinin diğer yazarları, kadının hak ettiği yeri bulması, sosyal ve iktisadî hayatta erkeğin yanında olması, kadını aşağılayan adetlerin terk edilmesi, kadının eğitilmesinin bir milletin

geleceği olduğunun bilinmesi ve toplumda eşit şartlarda yaşanması gerektiğini makalelerinde ifade etmişlerdir.

Ekinçi gazetesinde yayımlanan yazılarında Hasan Bey Zerdabi, dönemi için önem azr edecek, halkı ilgilendirecek çeşitli memleket meselelerine de dokunmuştur. Bu meselelerden biri de basının toplum hayatındaki önemidir. O, milletin aydınlanmasında ve milli bilincin oluşmasında ana dilinde yayımlanan gazete ve dergilere çok önem vermiş ve bunu sürekli yazılarıyla gündeme getirmiştir. Nitekim Türkiye'de Tanzimat sonrası İbrahim Şinasi'nin yaptığını Kafkaslarda ilk uygulayan Hasan Bey Zerdabi olmuştur. Ekinçi'de 1876 yılında yayımlanan yazısında şöyle diyor:

"Her bir vilayetin gazetesi gerek o vilayetin aynası olsun. Yeni o vilayetin sakinleri elediği işler, onlara lazım olan şeyler, hülase, onların her bir derdi ve isteği o gazetede çap olunsun ki, o gazeteye bakan halkı aynada gören kimi görsün." (19, s. 3)

Rusya'nın işgalci siyaseti sonucu Azerbaycan Türkleri ana dilinde eğitim alma ve dini inançlarını yaşama konusunda baskı yaşıyordu. Zerdabi'nin yazılarında bu dönemde önem arz eden dil ve din meselesine de dokunulduğunu görüyoruz. Her bir milletin hayatında ana dili ve inancı önem arz etmektedir. Yazar, bu konuyla ilgili bir makalesinde dilini ve dinini kaybeden bir ulusu mahva mahkum olmuş ruhsuz bedene benzetmektedir.

"Bizim zamanımız elm zamanıdır ve elm tehsil etmek her tayfaya vacibdir ki, zindeganlık davasında heç olmasa özünü saklayabilsin ve bele elm tehsil etmek ile ireli geden zamanlarda her tayfa gerek iki şeyi iyice aklında tutsunki, bu şeyler her tayfanın direkleri hesab olunurlar. Ve onların tayfa olmağına sebebdirler. Bu şeylerin birisi dil ve birisi din ve mezhebdir. Ele ki, bunların birisi elden getdi, tayfanın beli sınan kimidir. İkisi de gedende tayfa gayri tayfalara qarışır, mürur ile yok olur. Çünkü dil ve mezheb tayfanın ruhu olan kimidir. Nece ki, ruh çıxanda bedende birce ne's, ye'ni cemdek kalır ve bu cemdek mürur ile çürüyüb yok olur. Habele dilsiz ve mezhebsiz tayfa da gerek mürur ile yok olsun" (11,s. 114)

Yazar bir başka yazısında klasik şiiri ve edebiyatı eleştirerek şiirlerin dönemin ruhuna göre yeni konularda yeni biçimlerde yazılmasının önemi üzerinde durmaktadır. Şöyleki, edebiyatta sosyal fayda prensibinin uygulanmasını istiyor yazar. Yazar, halkın şiire ve türküye olan merakını bildiği için yeni konularla yazılmış nazım ve nesir türlerinin halkın aydınlanması ve bilinçlenmesi konusunda çok etkili olacağını da farkındaydı. Nitekim bu yöntem artık komşu ülkelerde de uygulanmaktaydı.

Hasan Bey Zerdabi'nin üzerinde ısrarla durduğu bir diğer önemli konu da o dönemde Türk halkları arasında çok yaygın olan İttihad-i Lisan

meselesidir. Hayat gazaetesinde yayımlanan ve Türk halkları arasında dil birliğinin sağlanmasının önemini vurguladığı düşünceleri şöyledir:

“...Biz Rusiya dövletine tâbe olan Müslümanların hamısı Türkdürler. Bizim esil dilimiz Türk dilidir. Amma bu dil ayrı-ayrı yerlerde cârî olduğuna her terefdede bir geyri şiveye düşüb, geyrilerden aralanıb, elbette, zıkr olan gayda ile bu Türk tayfaları elm tehsil etmeye başlayıb,

Ye’ni garanlıg otagdan çöle çıkıb tereggi yoluna düşende bir-birinden artıg uzaqlaşacagdılar. Beledede bir az vaxtdan sonra onlar biri-birinin ne ki, danışdıgını, hetta yazdıgını da anlayabilmeyecekdiler. Heç insafdır mı ki, biz Türklere bir dilde, bir dinde ola ola biri-birimizden aralanıb artıg gücden düşmeyimize sebep olag? Ona göre bizlere vâcibdir ki, indi zaman keçmemişden ittihad-i lisan dalınca olub bir umûmi dil bina edib, o dilde yazag oxuyag ve danışag.” (20, s. 4)

Sonuç

Ekinçi ve bu gazete aracılığı ile düşüncelerini halka iletme yolu bulmuş mütefekkir Hasan Bey Zerdabi halkın aydınlatılması yönünde kendinden sonra gelen aydınları (Celil Mehmed Kulizade vb.) derinden etkileyerek daha sonraki yıllarda Azerbaycan fikir tarihinde önemli roller üstlenecek olan birçok gazete ve dergiye örnek teşkil etmiştir. Ayrıca hem Ekinçi gazetesinin sayfalarında yayımladığı yazılarıyla hem de bu gazetenin kapatılmasından sonra ömrünün sonuna kadar hasta olmasına rağmen çeşitli gazete ve dergilerde toplumsal sorunlardan, ulus-millet meselesinden, devletin birliğinden, edebiyatımızın çağdaşlaşması konusuna kadar (dil, üslup ve muhteva açısından) önem arz eden birçok konulara değinmiş ve fikirleri kendisinden sonraki şair ve yazarlara ilham kaynağı olmuştur.

Kaynakça / Reference

- BAYKARA Hüseyin, Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri (XIX. Yüzyıl), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966
- BABAŞLI Memmedeli, "XX. Asrın Evvelerinde Azerbaycan'da Milli Oyanış ve Maarifçilik Hareketi", Journal of Qafqaz University, fall 2003, number 12
- Azerbaycan Tarixi (1900-1920-ci iller), AMEA Tarix İnstitutu, c. 5, Elm, Bakı 2008
- AÇIKKAYA Savaş, "Çarlık Rusyası Hakimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri" Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı: 28, 2010/1
- AKPINAR Yavuz, Azeri Edebiyatı Araştırmaları, Dergah Yayınları, İstanbul 1994,
- ABDULLAYEV Ruslan, "Xeyriyyəçi –Hacı Zeynelabdin Tağıyev", Gülüstan, Çağ Öyretim İşletmeleri Azerbaycan-Türkiye Özel Liseyleri Neşri, sayı:7, Bakı 2008
- ALİYEV Haydar, Müsteqilliyimiz Ebedidir, (22cildde) c. 17, Azərneşr, Bakı 1998
- ZERDABI Hasan Bey, "Daxiliyyə" Ekinçi, No: 15, 9 Avgust 1876
- Gazetenin yayınlanma sürecinde karşılaşılan zorluklar hakkında bkz. Akif Aşırılı, Azərbycan Mətbuatı Tarixi, Bakı, Elm və Təhsil 2009, s. 20-44; Ağarəfi Zeynalzadə, Azərbycan Mətbuatı və Çar Senzurası 1850-1905, Bakı, Elm 2006, s.108-151.
- Okan Yeşilot, "Kafkaslardaki İlk Müslüman Kız Okulu /Aleksandryevski Kız Okulu)", Akademik Araştırmalar Dergisi, yıl 2, sayı 6, Ağustos-Ekim 2000.
- Okan Yeşilot, "Kafkasya Müslüman Aydınlarının Manevi Atası: Hasan Melikzade Zerdabi'nin Hayatı ve Fikirleri", Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, cilt 4, sayı 7, 2009.
- "Dahiliyyə", Ekinçi, No: 12, 9 İyun 1877.
- "Elm Xəbərləri", Ekinçi, sayı 7, 14 Aprel 1876.
- "Məktubat", Ekinçi, No: 4, 17 Fevral 1877.
- "Təzə Xəbərlər", "Ekinçi, No: 13, 23 İyun 1877.
- "Məktubat", Ekinçi, No: 13, 11 İyul 1876, s. 2-3; Zaman Məmmədov, Həsənbəy Zərdabi, Bakı, Uşaq və Qənçlər Ədəbiyyatı Nəşriyyatı 1957.
- "Təzə Haberler" , Ekinçi, No: 7, 14 Aprel 1876.
- "Elm Xəbərləri", Ekinçi, No:16, 23Avgust 1876.

“Təze Haberler”, Ekinçi, No: 12, 1 Yanvar 1876.

“Dahiliyyə”, Ekinçi, No: 17,8 Sentyabr 1876.

